

گزشت

فصلنامه اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی

دوره سوم، سال هفتم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۱ [انتشار: تابستان ۱۴۰۳]

«میراث جهان ایرانی»، چهارمین نشریه میراث مکتوب • فرمان تولیت بقعه ابوسعحاقیه مصلای شیراز، کارگاه نسخه‌نویسی در سده نهم / عبدالله شیخ‌الحکامی • باب الفاظ کفر از جواهر الفقه محمد بن منصور بخاری (تألیف نیمه قرن ۶ ق) / حمیدرضا بابک سلطانی • فصلی در الفاظ کفر از کتاب الولد الشقیق و الحافظ الخلیق (همراه با نگاهی به رساله سبحد و ده کلمه در الفاظ کفر به تصحیح رسول جعفریان) / سعید لیاد • نگاهی دوباره به واژه «سامان» در مصرع‌های شاهنامه / رضا غفوری؛ نسخه‌ای از قصیده البرده منسوب به خوش‌نویس شهیر، یاقوت مستعصمی / رانلا وت؛ ترجمه، امیرحسین داوودی • پسر گمراه نوح در قرآن / گابریل سید ریولیز؛ ترجمه، نسیم حسینی • آیا سفونما، نوشته ناصر خسرو قبادلی است؟ / سعیدرضا توکلی صابری • رباعیات کافی ظفر همدانی و قطب‌الدین عتیقی آهروی در سفینه رباعیات دانشگاه استانبول / علی کامل • یادگاری از ایران‌شناس عارف، لئونارد لویسن / مهرداد کویانی • نگاهی به فهرست نمایشگاه نسخ خطی کتابخانه شخصی سلطان فاتح / علی منوری آق‌نله • سعادت اهل فارس، درباره‌ی انتساب مؤلف تاریخ خلیج فارس به کازرون / محمداصف میرزابابلی • ریشه‌شناس چه می‌کند؟ (۱۴) / سید احمدرضا قلمشانی • نویسنده‌ای که سراپا مهر بوده، سبزی در احوال و آثار محمد گلبن / مهدی بهخاک • زندگی و آثار صاری عبدالله اقلدی / نصرالله صالحی

صاحب امتیاز:

مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب

مدیر مسئول و سردبیر: اکبر ایرانی

معاون سردبیر و سرویراستار: مسعود راستی‌پور

مدیر داخلی: یونس تسلیمی پاک

طراح جلد: محمود خانی

چاپ دیجیتال: میراث

نشانی مجله:

تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بین خیابان دانشگاه و
ابوریحان، ساختمان فروردین (شماره ۱۱۸۲)، طبقه دوم.

شناسه پستی: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲

دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

www.mirasmaktoob.com
gozaresh@mirasmaktoob.ir

بها: ۶۰۰،۰۰۰ ریال

روی جلد: جلد لاک‌گل و بته، متعلق به مصحفی
مورخ ۱۲۱۲ق، به نشانی M III 157 کتابخانه دانشگاه
بازل (Basel).

فهرست

سرخن

«میراث جهان ایرانی»، چهارمین نشریه میراث مکتوب ۴-۳

بستر

- فرمان تولیت بقعه ابواسحاقیه مصلائی شیراز، کارگاه نسخه‌نویسی در سده نهم/ عمادالدین شیخ‌الحکامی ... ۷-۵
باب الفاظ کفر از جواهر الفقه محمد بن منصور بخاری (تألیف نیمه قرن ۴) / حمیدرضا بابک (سلماتی) ۳۲-۸
فصلی در الفاظ کفر از کتاب الولد الشفیق و الحافظ الخلیق (همراه با نگاهی به رساله سبید و ده کلمه در الفاظ
کفر به تصحیح رسول جعفریان) / سعید لیان ۴۶-۳۳
نگاهی دوباره به واژه «سامان» در مصرع‌ای از شاهنامه / رضا غفوری ۵۱-۴۷
نسخه‌ای از قصیده البردة منسوب به خوش‌نویس شهیر، یاقوت مستعصمی / رافائلا ویت: ترجمه:
امیرحسین داوودندی ۵۸-۵۲
پسر گمراه نوح در قرآن / گابریل سعید رینولدز: ترجمه: نسیم حسنی ۷۰-۵۹
آیا سفرنامه نوشته ناصر خسرو قبادیانی است؟ / محمدرضا توکلی صابری ۸۱-۷۱
رباعیات کافی ظفر همدانی و قطب‌الدین عتیقی آهری در سفینه رباعیات دانشگاه استانبول /
علی کاملی ۸۴-۸۲

نقد و بررسی

- یادی و یادگاری از ایران‌شناس عارف، لئونارد لوینسن / مجدالدین کیوانی ۸۸-۸۵
نگاهی به فهرست نمایشگاه نسخ خطی کتابخانه شخصی سلطان فاتح / علی صفری آق‌قلعه ۹۶-۸۹
سعادت اهل فارس: درباره انتساب مؤلف کتاب تاریخ خلیج فارس به کازرون/ محمداصاق
میرزابوالقاسمی ۱۰۱-۹۷

پژوهش‌های در باب تحقیق

ریشه‌شناسی چه می‌کند؟ (۱۴) / سید احمدرضا قائم‌مقامی ۱۰۹-۱۰۲

آشنایی با پژوهشگران و متن پژوهان (۸)

نویسنده‌ای که سراپا مهر بود: سیری در احوال و آثار محمد گلبن / مهدی به‌خیال ۱۱۸-۱۱۰

ایران در متون و منابع عثمانی (۳۷)

زندگی و آثار صاری عبدالله افندی / نصرالله صالحی ۱۲۵-۱۱۹

داشته‌است. منوچهر دانش‌پژوه نسخه‌ای از یک کتاب منشآت (محفوظ در انستیتو خاورشناسی فرهنگستان علوم تفلیس گرجستان) را شناسانده‌است که در شیراز ساخته شده و نویسنده در مقدمه آن کتاب از «ابواسحاقیه‌ای» یاد می‌کند که خود او در شیراز ساخته‌است. مقدمه کتاب «مشمول بر استحداث خانقاه متبرکه کبیریه مرشدیه و ابواسحاقیه حضرت کبیریه و مایضاف الیها» است.^۳

آنچه در پی می‌آید رونوشت فرمانی است که احتمالاً در نیمه دوم سده نهم هجری صادر شده و طی آن، تولیت موقوفات مسجد جامع عتیق و بقعه ابواسحاقیه مصلائی شیراز به «صاحب اعظم، خواجه علاءالدین حسن» واگذار شده‌است. نام صادرکننده فرمان و نام وزیر و نیز تاریخ صدور فرمان در متن نیامده‌است، اما با توجه به تاریخ کتابت نسخه، یعنی سال ۸۸۶ قمری، و این نکته که بیش‌تر نمونه‌های نقل‌شده در این مجموعه متعلق به همین سده است، سند را می‌توان به سده نهم هجری متعلق دانست. این نسخه اکنون به شماره ۳۹۹ در دانشگاه استانبول نگهداری می‌شود. نسخه به قلم تعلیق استادانه کاتبی به نام حسام‌الدین کتابت شده‌است و عجلتاً نمی‌دانیم آیا این کاتب می‌تواند همان حسام‌الدین بدلیسی، منشی مشهور دربار یعقوب قراقویونلو، باشد یا نه.

در پیشانی برگ آغاز نسخه، عنوان کتاب به خط رقاع چنین نوشته شده‌است: «مجموعه منشآت من نتایج الافکار افاضل نامدار، علیهم الرحمة و الغفران». اگرچه در صفحات ابتدای کتاب، نام کتاب به صورت «نتایج الافکار» ذکر شده‌است، اما این نام‌گذاری، که از عبارت پیش‌گفته برداشت شده، درست به نظر نمی‌رسد.^۴ شروع متن فرمان از میانه برگ ۱۲۰ پشت است.

۳. نوع نام‌گذاری هر دو بقعه و تقدّم و تأخر نام‌های دو شیخ به روابط پیوسته و حسنه مریدان دو شیخ، یا تلاش برای این موضوع، بازمی‌گردد.
۴. نسخه رنگی این کتاب را جناب دکتر محمدباقر وثوقی از سر مهر در اختیار این جانب قرار داده‌اند. معرّفی کامل نسخه و محتویات این مجموعه ارزشمند به‌زودی توسط ایشان و جناب ابونجمی منتشر خواهد شد.

فرمان تولیت بقعه ابواسحاقیه مصلائی شیراز کارگاه نسخه‌نویسی در سده نهم

عمادالدین شیخ الحکامی

پژوهشگر مؤسسه باستان‌شناسی دانشگاه تهران

«ابواسحاقیه»ها، خانقاه‌ها یا بقاع وابسته به سلسله کازرونیّه یا مرشدیه بوده‌اند. این سلسله و این ابنیه به شیخ مرشدالدین ابواسحاق ابراهیم بن شهریار کازرونی (د. ۴۲۶ق) منسوبند. این مکان‌ها در طول چند قرن به دست مریدان و جانشینان او در جای‌جای ایران و جهان اسلام ساخته شدند و کارشان تبلیغ دین و مشرب صوفیانه شیخ کازرونی بود. پیش‌تر فهرستی از این ابواسحاقیه‌ها منتشر کرده‌ایم.^۱ این سلسله البته توجهی ویژه به نگهداری و تولید کتاب داشتند. توجه آنان در تولید و کتابت نسخه‌ها تنها به کتاب‌های مذهبی و صوفیانه نبود؛ آنان به متون نثر و نظم فارسی و به ویژه شاهنامه توجه داشتند و نسخه‌های هنری تولید می‌کردند. به عبارتی شاید تنها نمونه از کارگاه‌های هنری غیرحکومتی را در ابواسحاقیه‌ها بتوان یافت. برای نمونه در انجامه نسخه خطی حاوی دو خمسه نظامی و امیرخسرو دهلوی (محفوظ در خزانه تویقاپوسرای، H1008) و انجامه نسخه مثنوی مولوی مورخ ۸۸۹ق (کتابخانه نورعثمانی، N. 2566)، محل کتابت این آثار «مقام ابواسحاقیه مصلائی شیراز» ذکر شده‌است.^۲

در خود شیراز هم البته ابواسحاقیه‌های دیگری وجود

۱. هایدۀ لاله و عمادالدین شیخ الحکامی، «بناهای معروف به ابواسحاقیه در ایران و سرزمینهای اسلامی»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، دوره ۵۹، ش ۲ (پیاپی ۱۸۴-۱۸۶)، تابستان ۱۳۸۷، ص ۱۱۱-۱۴۲.

۲. چغمن، فیلیز و تانیندی زرن، «تولید کتاب به وسیله فرقه کازرونی در شیراز»، در: شیلا کنبی، هنر و معماری صفویه، ترجمه مزدا موحد (تهران: فرهنگستان هنر، ۱۳۸۵)، ص ۸۱-۹۱. نیز:

ULUC, Lale, *Turkman governors, Shiraz artisans and ottoman collectors, sixteenth century Shiraz manuscripts*, Turkiye, is bankasi kultur Yayinlari, 2006.

۱۳۰ حکم تولیت جامع عتیق و بقعه ابواسحاقیه

مصلائی شیراز

قال الله سبحانه و تعالی: ﴿ إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَ آتَى الزَّكَاةَ وَ لَمْ يَخْشَ الْآلِهَةَ الْغَيْرَ فَعَسَى أُولَئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴾^۹.

بر رای ارباب مُلک و ملّت و اصحاب دین و دولت مخفی نماند که بیت المعمور دل که خلاصه آب و گل است، به سعی و کد معمار «من بنی لله مسجداً بنی الله له بیتاً فی الجنة» آباد می گردد؛ و طاق بلند رواق بقعه جان به انوار تسیح مسبحان ﴿ رجال لا تلهیهم [تجارة] ﴾^{۱۰} و لا یبغ عن ذکر الله^{۱۱} منور و مزین می شود. هرآینه اطاعت امر واجب الإمتثال حضرت ذوالجلال و اشاعه حکم رسول ملک متعال در تعمیر و تزیین مساجد و معابد و ترتیب و ترویج بقاع و خوانات و مشاهد ذریعه نجات آمل و امانی و وسیله خلود رفعت دولت و کامرانی و موجب سعادت دوج جهانی می دانیم؛ و دعای همت خسروانه و مساعی نهمت^{۱۲} پادشاهانه در تمهید این معنی و تشدید قواعد این دعوی، مستدعی ذکر حسن و مستجلب اطاف و اعطاف ذوالمنن می شمیریم. و مرکوز خاطر آفتاب پرتو آنکه تمام مساجد و معابد، که صفت ﴿ فی بیوت اذن الله أن ترفع و یذكر فیها اسمه ﴾^{۱۳} دارد، به زمزمه مسبحان صبح و شام و دمدمه مهللان فی اللیالی و الايام مشحون ماند،

۱۳۲ وین کار دولت است کنون تا که را رسد!

خصوصاً جامع عتیق شیراز که از معظّمات مساجد است و به سمت ﴿ فیہ آثار بیئات مقام ابراهیم و من دخله کان آمناً ﴾^{۱۴} موسوم و همواره به مقتضی ﴿ اقم الصلوة لدلوك الشمس إلى غسق اللیل ﴾^{۱۵} صدای اقامت و تکبیر از سطح ایوان کیوان رفعتش به سقف مقرنس افلاک می رسد، و هر روز پنج نوبت از شش جهت^{۱۶} ۱۲ کوس ناموس «حی علی الصلوة» به گوش هوش معتکفان صوامع ملکوت و مسامع مجامع جبروت می پیوندد؛ ﴿ الحمد لله الذی هدانا لهذا و ما كنا لنهتدی لولا أن هدانا الله ﴾^{۱۷}.

بنا برین مقدمه، تولیت و حکومت اوقاف جامع عتیق و بقعه ابواسحاقیه مصلائی، که وقف حضرت مرشدیه است، به صاحب اعظم خواجه علاءالدین حسن، که به حسن کفایت و کمال استعداد^{۱۸} و خصایل محمود متحلی است و خدمت کاری او در جمیع امور به نظر کیمیاخاسیت ما مُستحسن بوده و در امور کلی بر قول و قلم و فعل و عمل او وثوق و اعتمادی^{۱۹} تمام حاصل است، رجوع فرمودیم؛ و زمام این امر خطیر به قبضه اختیار او نهادیم تا چنانچه از کمال دانستگی و فرط زیرکی او همواره معهود و مشاهد بوده و در امور و اشغال کلی ظاهر و باهر گشته،^{۲۰} به وظایف و شرایط آن قیام نماید؛ و آثار اجتهاد در تعمیر و تزیین و رواج و رونق و نظم و نسق آن دو بقعه شریفه به ظهور رساند؛ و رقبات آن جانیکو^{۲۱} معمور و مزروع و محصولات آن محفوظ و مضبوط داشته، در عمارت و زراعت رقبات بکوشد؛ و محصولات را در وجه عمارت و مصالح و مایحتاج مسجد و بقعه و میاومه مدرّس و طلبه به مصرف وجوب و مصب استحقاق^{۲۲} رساند؛ و نوعی سازند که رباع آن بقاع از حاصل ارتفاع موقوفات استحکام مبانی «سبع شداد»^{۲۳} و زینت آرایش ﴿ ذات العمدات التي لم یخلق مثلها فی البلاد ﴾^{۲۴} داشته باشد. و مدرّس و طلبه عظام و امام و حفاظ کرام هر یک به صبح و شام به وظایف درس کلام و مراسم افادت و استفادت علوم مشغول باشند و حلقه درس را^{۲۵} رونق و طراوتی بخشند که شبستان خاطر مستمعان و مقصوده دل گوشه نشینان به انوار معجزات قرآنی و اسرار آیات فرقانی منور گردد؛ و عمله و کارکنان شبان روزی ملازم بوده، وظیفه خدمت و ملازمت به تقدیم رسانند.

فرمان همایون درین باب به صدور پیوست تا همگنان بدین معنی واقف بوده، صاحب اعظم مشارالیه را متولّی و حاکم^{۲۶} اوقاف آنجا دانند و معتمدعلیه و معولّالیه ما دانسته، بی برآه و مهر او یک من غله و یک دینار زر از حاصل موقوفات به هیچ آفریده [ندهند] و داد و ستد نکنند. برین جمله بروند!

۵. اصل: یخشی الی.

۶. توبه (۹): ۱۸.

۷. نور (۲۴): ۳۷.

۸. نور (۲۴): ۳۶.

۹. آل عمران (۳): ۹۷.

۱۰. ظاهراً «الله» را جزء آیه پنداشته است.

۱۱. اسراء (۱۷): ۷۸.

۱۲. ظ: جهتش.

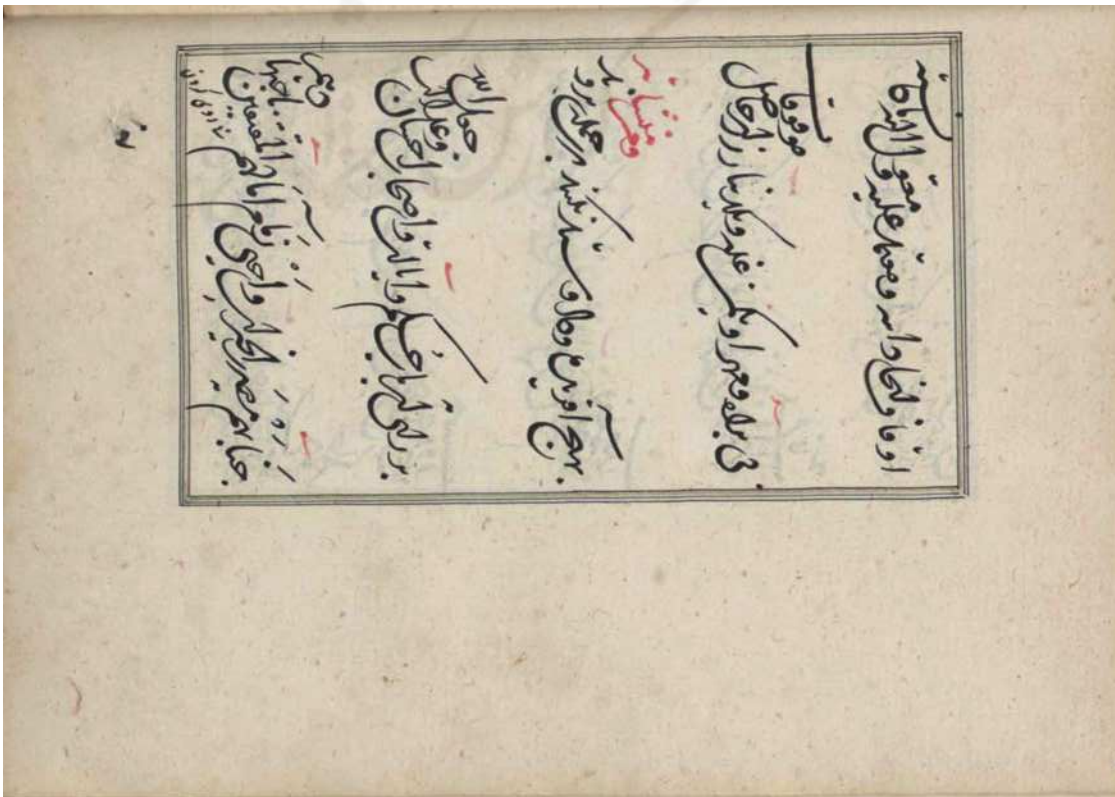
۱۳. اصل: هدان.

۱۴. اعراف (۷): ۴۳.

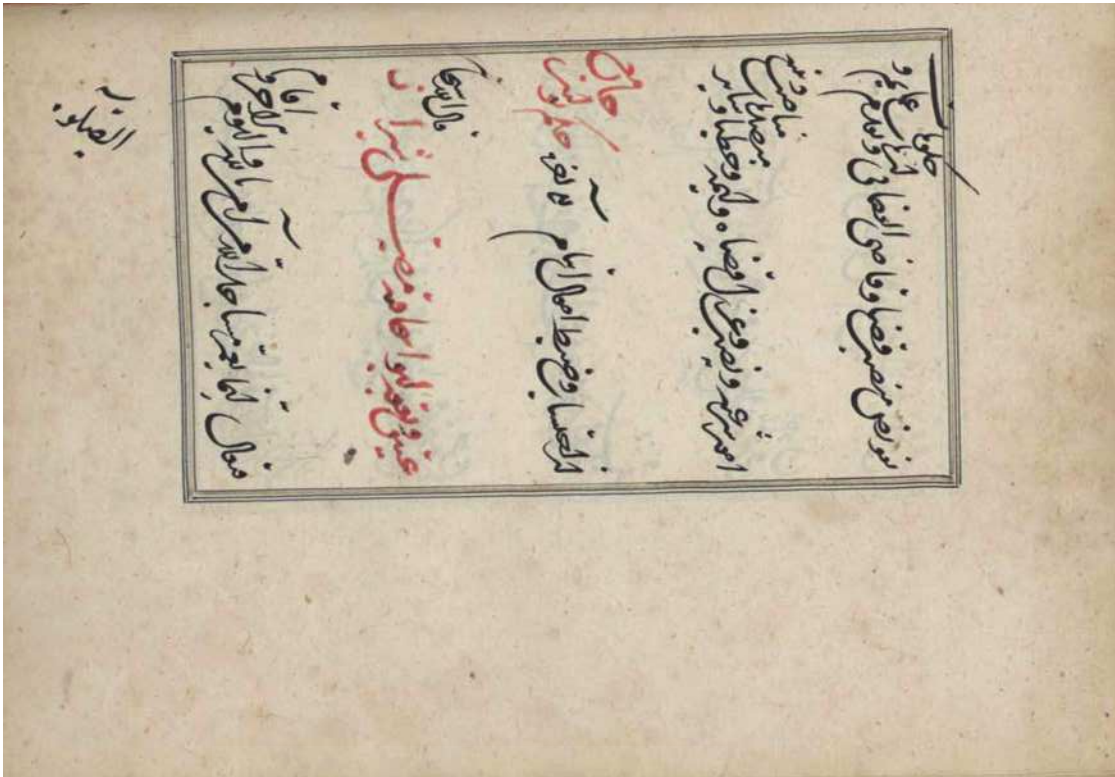
۱۶. ظ: آنجا یگه.

۱۷. «و سبعاً شیداداً»؛ نبأ (۷۸): ۱۲.

۱۵. اصل: اعمادی (بالای سطر: عتما). ۱۸. فجر (۸۹): ۷.

تصویر ۱: آخرین صفحه از فرمان تولیت بقعه ابواسحاقیه مصلای شیراز
(مجموعه مناسبات دانشگاه استانبول، مورخ ۱۷۸۷ق)

تصویر ۱: نخستین صفحه از فرمان تولیت بقعه ابواسحاقیه مصلای شیراز
(مجموعه مناسبات دانشگاه استانبول، مورخ ۱۷۸۷ق)

Table of Contents

Editorial

“The Legacy of the Iranian World”: Fourth Journal of The Written Heritage Research Institute 3-4

Articles

The Firman for the Supervision of Abu Ishaqqiyya’s Shrine in the Musalla of Shiraz: An Islamic Scriptorium in the 9th Hijri Century / Emadoddin SILEYKHOLHOKAMAEE 5-7

The Chapter on Alfaḍ-i Kufr (Heretical Utterances) from *Jawahir al-Fiqh* (Jewels of Fiqh) by Muhammad ibn Manṣūr al-Bukhari (Second Half of the 6th Hijri Century(?) / HamidReza (Babak) SALMANI 8-32

A Section on Alfaḍ-i Kufr (Heretical Utterances) from *Al-Walad al-Shafiq wa-l-Hāfid al-Khalīq* (The Tender-Hearted Son and the Gentle Grandson), Including an Examination of the Treatise on 310 Heretical Utterances Edited by Rasoul Jafariyan / Saeed LAYAN 33-46

A Fresh Look at the word *Sāmān* in a Hemistich of *Shahname* / Reza GHAFOURI 47-51

A Copy of the Qaṣīdat al-burda Ascribed to the Famous Calligrapher Yāqūt al-Musta’ṣimī / Raphaella VELLU; Translated by AmirHossein DAVOUDVANDI 52-58

Noah’s Lost Son in the Qur’an / Gabriel Said REYNOLDS; Translated by Nasim HASSANI 59-70

Was the *Safarnāme* (Travelogue) Written by Nāṣir-i Khusraw? / MohammadReza TAVAKKOLI SABERI 71-81

Rubāṭiyyāt of Kāfi-i Zafar-i Hamedānī and Qutb al-Dīn-i Atiqī-i Aharī in the Anthology of the University of Istanbul / Ali KAMELI 82-84

Reviews and Critiques

In Memory and as a Memento of the Mystic Iranologist, Leonard Louison / Majdoddin KEYVANI 85-88

An Examination of the “*Sultan Fatih’in Şahsi Kütüplüğü*” *Yazma Eser Sergisi Kataloğu* (The Personal library of Sultan Fatih; Catalogue of Manuscript Exhibition) / Ali SAFARI AQ-QALEHI 89-96

Sa’adat-i Ahl-i Fārs (Prosperity of the People of Fārs): On the Attribution of the Author of *Tarikh-i Khaliq-i Fārs* (A History of the Persian Gulf) to the City of Kazerun / MohammadSadegh MIRZAABOLGHASEMI 97-101

Essays on Research

What Does an Etymologist Do? (14) / Seyyed AhmadReza QAEMMAQAMI 102-109

Introducing Codicologists and Textual Scholars (8)

A Benevolent Author: An Exploration of Muhammad Gulbun’s Life and Works / Mehdi BETIKTAL 110-118

Iran in Ottoman Texts and Sources (27)

Life and Works of Sari Abdullah Efendi / Nasrollah SALEHI 119-125